

Bonnie Honig

**PUBLIEKE
DINGEN**

DEMOCRATIE ONTREGELD

VERTALING • MENNO GROOTVELD
TEN GELEIDE • BASTIAAN RIJKEMA

Boom

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Public Things. Democracy in Disrepair*

© 2017 Fordham University Press & Bonnie Honig

© Nederlandse vertaling 2025 Menno Grootveld | Boom

© Ten geleide 2025 Bastiaan Rijpkema | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 j° Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl). Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of the publisher.

Omslagontwerp: Mijke Wondergem

Afbeelding omslag: iStock

Opmaak: Bas Reijnen

ISBN 978 90 244 7049 5 | NUR 730

www.boom.nl

Inhoud

Ten geleide: De democratie en haar dingen **7**
door Bastiaan Rijpkema

Voorwoord: 'Opting out' **25**

Inleiding: 'Thinging Out Loud' **29**

1. De noodzakelijke voorwaarden voor democratie **45**
2. Zorg en betrokkenheid: Arendt met Winnicott **83**
3. Hoop en spel: Jonathan Lear's *Radical Hope* en Lars von
Triers *Melancholia* **115**

Epiloog: Publieke dingen, *shared spaces* en
de commons **157**

Dankwoord **177**

Noten **181**

Literatuur **233**

Ten geleide: De democratie en haar dingen

BASTIAAN RIJPKEMA

Van de Oostenrijks-Britse filosoof Karl Popper is het verhaal bekend dat hij studenten tijdens college de opdracht gaf om ‘nauwkeurig te observeren’. Ze moesten hun resultaten noteren. De studenten ‘vroegen natuurlijk *wat* ze dan moesten observeren’, schrijft Popper in zijn *Conjectures and Refutations*. Voor Popper een fundamenteel punt: observatie zonder theorie is onmogelijk. De theorie gaat voor de observatie uit; de hypothese voor de waarneming. Als je *weet* waar je naar moet kijken, kun je observeren – en die observaties kunnen een theorie onderuithalen. Maar er is altijd eerst ‘een interesse, een perspectief, een probleem’. ‘Een hongerig dier’, haalt Popper de psycholoog David Katz aan, ‘verdeelt zijn omgeving in eetbare en niet-eetbare dingen. Een dier dat op de vlucht is, ziet vluchtwegen en schuilplaatsen’.¹

Volgens de Canadese politiek filosoof Bonnie Honig hebben we in onze theorievorming over democratieën vrijwel alleen oog voor procedures en burgers.² Discussies beperken zich tot ‘rechtvaardige procedures, vrije en eerlijke verkiezingen, mechanismen voor overleg’, vragen over wie de burgers zijn, over de legitimiteit van het bestuur.³ Er worden oproepen gedaan tot een rechtsstatelijke cultuur of een democratisch ethos in de Tweede Kamer: houdingen die verlangd worden van burgers,

bestuurders en politici.⁴ Het gaat over de ideale deliberatieve omstandigheden voor democratische besluitvorming, of de belofte van burgerberaden.⁵

Maar wat nu als we die blik openbreken? Dat is de inzet van Honigs *Publieke dingen*. Honig wil de ‘res’ van *res publica* centraal stellen.⁶ De vraag die Honig stelt: wat zien we als we onze aandacht richten op de rol van publieke dingen in een democratie? Als we nauwkeurig proberen te kijken naar de dingen *waarover* de strijd gaat? Observeer de democratie dus – maar dan nu haar dingen.

HONIG, AGONISME EN TOLERANTIE

Bonnie Honig (1959) groeide op in een joods gezin van Europese ouders in het Canadese Montréal.⁷ Aan onder meer Johns Hopkins University, Northwestern University en tegenwoordig Brown University in de Verenigde Staten bouwde Honig een omvangrijk rechtsfilosofisch en politiek-filosofisch oeuvre op. Haar bereik aan bronnen is enorm: Hannah Arendt, Nietzsche, psychoanalyse, Griekse tragedies, films en literatuur worden moeiteloos aaneengeregen om nieuwe perspectieven op politiek te werpen.⁸ Een eigenschap van de ‘Hopkins School’ in de politieke theorie, waarvan Honigs promotoren Richard Flathman en William Connolly de leidende figuren waren.⁹ Zoals Connolly het zelf probeert te vatten:

(...) verschillende stemmen, losgerukt uit hun historische context, worden met elkaar geconfronteerd. (...) Deze diverse stemmen, die afstand, tijd, plaats en ontologie overstijgen, kunnen fungeren als lanceerplatforms voor nieuw denken.¹⁰

De seminars bij Hopkins waren ‘eerder intellectuele avonturen dan vormen van inwijding in een canon’.¹¹ Het was ook Con-

nolly die Honig op het pad zette van de continentale, kritische filosofie.¹² Bekende werken van Honig zijn *Democracy and the Foreigner* (2001), *Emergency Politics: Paradox, Law, Democracy* (2009) en *Antigone, Interrupted* (2013), een herinterpretatie van een klassieker, ook in het denken over recht: Antigone stelt menselijke wetten terzijde voor een hoger doel.¹³

Een van de belangrijkste bouwstenen van haar oeuvre legde Honig al meer dan dertig jaar geleden. Met *Political Theory and the Displacement of Politics* stond Honig mede aan de basis van het ‘agonisme’ binnen de democratietheorie. Een omarming van de onvermijdelijkheid van politiek conflict, waarbij inspiratie geput wordt uit het belang en de positieve waardering van de *agon*, de strijd, in de Griekse oudheid.¹⁴ Deze stroming kennen we in Nederland met name uit het werk van de Belgische filosoof Chantal Mouffe.¹⁵ Van Honigs *Political Theory* verscheen in 2023 een jubileumeditie.¹⁶ Het boek is ook opgenomen in *The Oxford Handbook of Classics in Contemporary Political Theory*, naast werken van onder meer Michel Foucault, Judith Butler, Jürgen Habermas en Simone de Beauvoir.¹⁷

In *Political Theory* trekt Honig begin jaren negentig ten strijde tegen de dan dominante liberale en communitaristische stromingen in de politieke theorie. Ze breekt een lans voor de *remainders* – de ‘restanten’ – van elke politieke ordening. De vragen, personen, groepen waaraan ook de meest vernuftig uitgedachte politieke systemen géén recht doen.¹⁸ Honig betoogt dat het liberalisme van John Rawls, maar ook het communitarisme van Michael Sandel, vragen over die restanten, en daarmee politiek conflict, probeert weg te poetsen.¹⁹ Rawls’ *A Theory of Justice* uit 1971 staat symbool voor een manier van politiek-filosofisch systeemdenken waarbij een funderend principe discussies over de ordening van politiek voor eens en altijd moet oplossen.²⁰ Vanuit de ‘oorspronkelijke positie’, zonder kennis over de positie die we in een uiteindelijke samenleving gaan

innemen, tekenen we de rechtvaardige basisprincipes van die toekomstige orde.²¹ Daarna kunnen we het gaan hebben over politiek met een kleine p, de politiek van alledag. Honig stelt het zelfs nog wat scherper: wat rest is alleen nog de concrete ‘toepassing’ van de rechtvaardigheidsprincipes – politiek verwordt zo tot bestuur en recht.²² Rawls’ *A Theory of Justice* is ook vijftig jaar later nog steeds een invloedrijke theorie.²³

De politiek vraagt volgens Honig echter iets anders dan wat Rawls voorschrijft. In de politiek stopt de discussie niet bij het geven van voldoende ‘goede redenen’.²⁴ Er is geen ‘dit is mijn uitspraak en daar zult u het mee moeten doen’.²⁵ Zoals Honig in 2013 terugblikkend op *Political Theory* zegt: ‘Je kunt iemand de best mogelijke redenen geven om zijn ongelijkheid te rechtvaardigen, maar hij zal ze niet eens herkennen als overtuigend.’²⁶ Voor Rawls ben je, als je zijn rechtvaardigheidslogica niet volgt, echter irrationeel of minstens een ‘dissonant’ die bijzondere aandacht vergt. Zie daar de *remainders*.²⁷ Maar in de politiek geldt: ook ‘irrationelen’ hebben een stem. En je zal je dus tot hen moeten verhouden.²⁸

Honigs *Political Theory* is daarom op een fundamenteel niveau een tekst over tolerantie.²⁹ ‘[M]isschien gaat politiek, naast macht, inspraak, vertegenwoordiging, (...), deels ook gewoon over het omgaan met mensen die je onaangenaam vindt’, stelt Honig.³⁰ Het denken van Honig helpt onverdraagzaamheden op te sporen die ook in democratieën sluipen.³¹ Juist nu de staat, met democratie en gelijke rechten, tolerantie als principe heeft geïnternaliseerd.³² Voorheen streden heel heldere *remainders* voor meer tolerantie tegenover een evident intolerant autocratisch of niet-democratisch bestuur – denk aan andersgelovigen in Europa in de zestiende en zeventiende eeuw, ook in het relatief tolerante Nederland.³³ Honig laat zien dat die *remainders* er ook in onze democratische – en *by design* tolerante – staten altijd zullen zijn.³⁴

Alle politiek, bestuur en recht zal *remainders* produceren. Daarom moeten we voortdurend waken voor pogingen de politieke ruimte ‘te sluiten’, voor pogingen om politieke kwesties ‘definitief’ te beslechten. Dat is Honigs agonistische democratie: een politiek waarin de onvermijdelijkheid van strijd en het steeds loswoelen van consensus wordt erkend en zelfs gevierd.³⁵ Honig plaatst het belang van disruptie en destabilisering naast dat van ordening en stabilisering: politiek is ‘bezinking *en* loswrikken’, ‘disruptie *en* bestuur’, ‘uitzonderlijke gebeurtenissen of constituerende momenten *en* alledaags onderhoud’.³⁶ Ze wijst, met de *remainders* in gedachten, op het democratische nut van juist de voortdurende kanteling van een politieke orde zoals die op *een* moment in de tijd is vormgegeven. Het openhouden van de ruimte voor politiek.³⁷ Maar ook de tolerantie die Honigs agonisme ademt voor uitdagers van de consensus is niet zonder grens. ‘Agonisme is antidogmatisch, maar niet neutraal: het is toegewijd aan democratische gelijkheid’, aldus Honig in een nieuw voorwoord bij *Political Theory*.³⁸ Agonisme wordt voortgestuwd door ‘diverse groepen en individuen [die] de condities van hun samenleven bepalen en steeds weer opnieuw bepalen *als gelijken*’.³⁹

DE BEWEGING NAAR DE DINGEN

Voor het agonisme van Honig zijn dus niet alle politieke ordeningen gelijk. Aan de basis ligt democratische gelijkheid: agonisme is disruptie, kanteling, omwenteling – maar: tussen gelijke burgers. In de basisvoorwaarden voor agonistische democratie ligt ook een belangrijke verbinding tussen *Political Theory* en haar latere werk *Public Things: Democracy in Disrepair* uit 2017, dat hier voor het eerst in een Nederlandse vertaling verschijnt. *Publieke dingen* kan begrepen worden als

een studie naar een tweede basisvoorwaarde voor (agonistische) democratieën.

‘Observeer de democratie en haar dingen’ is de beweging die Honig in *Publieke dingen* inzet. Onze aandacht voor procedures en burgers schorten we op.⁴⁰ Honig werpt licht op een onderschat of zelfs genegeerd onderdeel van ons democratisch leven: publieke dingen. Dat kunnen riolen, bruggen en nationale parken zijn, maar het zijn ook bibliotheken en universiteiten, de beveiliging op vliegvelden, het leger of natuurlijke hulpbronnen.⁴¹ Ze zijn volgens Honig constitutief voor onze democratie – een noodzakelijke voorwaarde dus. Een democratie kan niet zonder publieke dingen waarover we ons willen ontfemen, waarover we met elkaar strijden, die de inzet vormen om samen te komen en om gemeenschappelijk te handelen. Ze maken ons tot burgers.⁴² Naast democratische gelijkheid vormen publieke dingen een tweede steunpilaar onder Honigs agonistische democratie. Een verband binnen haar werk dat Honig later ook zelf expliciet is gaan leggen.⁴³

Publieke dingen is met *Political Theory* wellicht Honigs meest verrassende bijdrage aan het denken over democratie. De kern van haar betoog is opgebouwd uit drie lagen, die elkaar soms overlappen en verdiepen. De inleiding en het eerste essay leggen het probleem op tafel. Een democratie kan niet zonder publieke dingen, terwijl democratiedenkers er nauwelijks aandacht voor hebben. En het gaat, onder invloed van neoliberalisme, privatisering en marktdenken, niet goed met publieke dingen. Dat laatste fenomeen is in Nederland niet onbekend, en wordt de laatste jaren steeds beter zichtbaar gemaakt. Zo laat het indrukwekkende recente proefschrift van Naomi Woltring zien hoe vanaf de jaren negentig de verzorgingsstaat in beleidskringen in toenemende mate aangemerkt wordt als een obstakel voor de Nederlandse concurrentiekracht. De verzorgingsstaat moest ‘marktconform’ gemaakt worden: uitgekleet, en zaken

die niet tot een veronderstelde kern behoorden, moesten worden uitbesteed.⁴⁴ Private investeerders doken in het gat dat de terugtrekkende overheid achterliet,⁴⁵ waardoor op terreinen als de woningmarkt, zorg en kinderopvang marktnormen als de optimalisatie van rendement inmiddels publieke waarden steeds verder zijn gaan verdringen.⁴⁶

In het tweede essay ontwikkelt Honig een begrippenapparaat om na te denken over de rol van publieke dingen in een democratie. Het is een aanzet tot een ‘politieke theorie van publieke dingen’.⁴⁷ Haar bronnen daarbij zijn Hannah Arendt en de Engelse psychoanalyticus Donald Winnicott. Het derde essay verbeeldt de implicaties van die theorie, en bespreekt het belang van hoop en spel.⁴⁸ Honig put daarvoor uit ‘de melancholie en de veerkracht’ van het inheemse Amerikaanse Crow-volk, zoals beschreven in *Radical Hope* door de Amerikaanse filosoof Jonathan Lear, die in 2016 Spinoza-hoogleraar was in Amsterdam.⁴⁹ Maar ook uit de film *Melancholia* van de Deense regisseur Lars von Trier, over een familie aan de vooravond van het einde van de wereld. In de epiloog bespreekt Honig twee alternatieven voor publieke dingen: commons en *shared spaces*. Daarbij is overigens een belangrijke rol weggelegd voor de Nederlandse verkeerskundige Hans Monderman en zijn ideeën over *shared spaces* – denk bijvoorbeeld aan het knooppunt achter Amsterdam Centraal.⁵⁰

Honigs betoog is meeslepend, met een ondertoon van hoop: we kunnen publieke dingen herwinnen en aanwenden om onze democratieën te verbeteren.⁵¹ Dat komt ook tot uitdrukking in de titel. In een van onze gesprekken benadrukte Honig dat ze hecht aan de dubbelzinnigheid van de Engelstalige ondertitel van het boek: *Democracy in Disrepair*. De democratie is dan wellicht in *disrepair*, maar bevat – in zichzelf – al de mogelijkheden tot *repair*. In de Nederlandse vertaling hebben we voor ‘democratie ontregeld’ gekozen, met daarin besloten de mogelijkheid tot het weer ‘regelen’ van onze democratie, in de zin van ‘repareren’.